

МІЖНАЦІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ І ПРОБЛЕМИ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ КОРИННИХ НАРОДІВ НА ТЕРИТОРІЇ АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ

Проаналізовано сучасний етнічний склад населення Кримського півострова та історичні складові його формування. Розглянуто проблеми самоідентифікації корінних народів та на прикладі малого етносу (караїмів) проаналізовано процеси взаємодії з іншими народами та етносами. Запропоновано підходи для вирішення проблем малих народів на регіональному і загальнодержавному рівнях.

Ключові слова: міжнаціональні відносини, корінні народи, самоідентифікація, Крим.

The contemporary ethnic constituent of Crimean peninsula population and its historical formation are analyzed. The problems of self-identification of indigenous population are considered, as example used the process of communication of the small ethnic (karaim) with others Crimean ethnics. The suitable ways of small ethnics problems decision on state and regional levels are proposed.

Key words: international relations, indigenous population, self-identification, Crimea

Після набуття незалежності перед Україною з'явилося безліч стратегічно важливих питань, які вимагали і вимагають сьогодні негайного вирішення. До таких відноситься стратегія етнополітичного розвитку, а саме проведення державою заходів щодо регулювання етнонаціональних аспектів життя суспільства. Складністю вирішення даної проблеми є не лише необхідність подолання політичних, соціально-психологічних, мовно-культурних і інших наслідків деформації етно-національної сфери в минулому, але і потреба в гарантії етнічних прав більше 100 різних за чисельністю, характером етнічності, поведінковими стереотипами і конфесійними ознаками етнічних спільнот і груп на всій території держави. Спільне їх мешкання породжує низку процесів і тенденцій, що мають істотний вплив на стан і стабільність розвитку держави. Сюди відноситься і формування політичної нації, консолідація і інтеграція всіх етносів у державотворчому процесі, їх самосвідомість і активна самоорганізація, поглиблення взаємовпливу аспектів політичної і міжетнічної стабільності, посилення впливу проблем етнонаціональних процесів на суспільно-політичне і економічне життя окремих регіонів і держави в цілому, а також багато інших [5].

Національно-культурна автономія є однією з найактуальніших проблем національної політики. Саме вона є предметом шантажу перед виборами, саме вона вимагає особливої уваги політиків будь-якої багатонаціональної держави до самоідентифікації народів, що знаходяться на даній території. А це виявляється не лише у сфері мови, літератури, мистецтва, культури, але і має на увазі адміністративно-територіальний устрій. Не всі корінні етноси мають національно-територіальні утворення. Історичне минуле України у складі радянської держави вплинуло на етнічний склад населення Криму, що на сьогодні дає право назвати автономію унікальним культурно-етнічним заповідником на території унітарної держави. Зі слів Ж. Тощенко, національно-культурна автономія є “утворенням самоврядного національного союзу (суспільства)... Вона дозволяє об'єднатися на особистісній або колективній основі людям, що належать до однієї і тієї ж етнічної групи незалежно від місця проживання і від того, чи є вони регіональною більшістю або ж розпорошені територією держави” [6].

За словами іншого дослідника Т. Хабрієвої, національно-культурна автономія – це “особлива форма етнічної самосвідомості в особливих умовах розселення етносу”, яка, на відміну від територіальної автономії, може забезпечувати розвиток не компактно, а окремо мешкаючих етносів. На думку автора, тут йдеться про об'єднання людей не на політичній основі, а на базі спільності мови, елементів етнічної культури, що через які-небудь причини не мають умов для створення територіальних форм національної автономії [Там же].

Специфіка етнополітичного розвитку Автономної Республіки Крим визначається як геополітичним положенням півострова, особливостями його історичного минулого, так і нинішнім характером етнонаціональної структури населення. При розробці найбільш прийнятних і дієвих регіональних моделей, а також стратегій регулювання міжетнічних відносин необхідне ретельне вивчення і осмислення переважаючих в цій структурі представників етнічних меншин, процес повернення і облаштування репатріантів, що продовжується, проблеми, пов'язані зі збереженням культури автохтонних етносів, а також з потребою загальнодержавної, в тому числі культурно-мовної інтеграції населення автономії при одночасному збереженні і розвитку його етнічної ідентичності. Велике значення для багатонаціонального Криму має розподіл населення за місцем народження. Крим протягом ХІХ ст. був доволі віддаленою територією, куди спрямовувався колонізаційний потік. Тому природно, що у складі кримського населення значний відсоток становлять особи, що народилися за межами Криму. Так, за даними перепису 1921 р., вони склали понад чверть всього населення, а саме 26,1 %. Якщо ж брати абсолютні числа, то виявляється, що місцеві жителі в Криму на той час становили біля 461 тис. (73,9 %); інші 163 тис. вихідці з інших губерній і областей СРСР або іноземці [2].

Необхідно відмітити, що корінного кримського населення більше в селах, ніж у містах, де більше половини населення некримського походження. Цей факт характерний для всіх міст Криму.

На сьогодні перед органами державної влади, суб'єктами політичних процесів стоять завдання нейтралізації негативних тенденцій, напрацювання основ державної політики по Криму на середньо- і довгострокову перспективу.

Задля того, щоб уникнути дестабілізації ситуації в АР Крим, необхідно на центральному рівні чітко визначити основи державної політики з розвитку автономії, а також створити дійові механізми запобігання і вирішення політичних конфліктів у Криму.

Повернення до Криму депортованих народів має свої як позитивні, так і негативні сторони. Явище це складне в політичному, культурному і психологічному відношеннях. З одного боку, це дорога до визначення самосвідомості, самовідчуття, бачення перспектив подальшого розвитку етнічної народності, фактично процес відновлення історичної справедливості. З іншого боку, депортовані громадяни стикаються з недостатністю матеріально-технічних засобів, невирішеністю юридичних і побутових питань, проблемами працевлаштування тощо. Актуальність дослідження цієї теми зумовлена недостатнім опрацюванням вирішення даних проблем у Криму в напрямі конструктивного етноконфесіонального діалогу, який може допомогти вирішувати подібні проблеми і в інших регіонах [7; 8].

Для Криму етнічний аспект є одним з найголовніших у забезпеченні політичної стабільності. На сьогодні міжнаціональне протистояння виявляється через створення політичних партій, організацій і представницьких органів за етнічною ознакою, що робить відсоток вірогідності конфліктів вище, ніж в інших регіонах України. Приводом для них можуть бути провокації відносно політичних лідерів і активістів яких-небудь національних рухів, масові безлади під час проведення демонстрацій, мітингів й інших заходів, роздмухування національної нетерпимості в засобах масової інформації тощо.

Повернення раніше депортованих народів до Криму набуло нових ознак. Масовий і неорганізований характер повернення репатріантів спричинив недостатність матеріальної допомоги виділеної державою на їх благоустрій, чим була викликана хвиля соціальної і міжетнічної напруги [3]. Це найяскравіше відбилося в Автономній Республіці Крим на національному русі кримських татар. З'явилися активніші вимоги в наданні їм статусу корінного народу, створення національної автономії, визнання меджлису кримськотатарського народу як представницького органу кримських татар, установа квот на представництво в органах влади, повного повернення топонімічних назв. Це викликало деяку напругу серед представників інших етнічних груп у зв'язку з побоюваннями формування і юридичного закріплення "ієрархії етносів", що, у свою чергу, може призвести до обмеження прав, доступу до ресурсів і психологічного дискомфорту [Там же].

Кажучи про визнання культури етнічних меншин, що проживають у Криму як про органічну складову культури всього українського суспільства, необхідно приділити велику увагу гарантії прав на національно-культурну автономію, яка передбачає розвиток культурних традицій, вільний розвиток і користування рідною мовою, вивчення його в державних і комунальних навчальних закладах або через етнічні інститути відповідних меншин, використання національної символіки, святкування народних свят, здійснення права на свободу світогляду і віросповідання, задоволення потреб в літературі, мистецтві, інформації на рідній мові, заснування навчальних закладів і багато іншого, що не заперечується чинним законодавством України. Це дає Автономній Республіці Крим можливість зберегти свою історію як унікальний заповідник культури, де зібрано воедино і мають можливість розвиватися багато етнічних спільнот. Серед них, наприклад, караїми культура і історія яких не менш цікава, ніж в інших етносів, що мешкають у Криму.

Спираючись на історико-етнографічні відомості про караїмську народність, приходимо до висновку, що державність у них була порівняно короткий час. Сюди фактично відноситься утворення невеликого князівства Кирк Ер не раніше XI ст. і втрата ним незалежності вже в кінці XIV ст., після чого округи потрапили у васальну залежність від правителів кримського улусу Золотої Орди. Сталося це, правда, мирним шляхом у результаті переговорів представників родинних народів. Підтвердженням цього є те, що в період становлення Кримського ханства в караїмській фортеці довго перебували його перші правителі. Але кримські караїми зберегли в ханстві внутрішню самоврядність, підкорялися своїм князям, визнавалися політичною одиницею. А за захист фортеці і ханів зараховувалися до військової аристократії – тарханам. Протягом своєї історії кримські караїми, окрім інших особливостей, найяскравіше проявляли риси народу з розвиненими військовими традиціями і здібностями. Сотні кримських караїмів брали участь у першій і другій світових війнах і, що характерно для першої, в більшості своїй були кадровими офіцерами. Професія офіцера була найбільш престижною серед кримських караїмів, тому кількість їх у військових училищах була дуже великою [1].

Походження цього народу, його культура, релігія і звичаї привертають увагу багатьох учених, вітчизняних і зарубіжних антропологів. Особливої уваги заслуговують роботи академіка В. Алексєєва, голови радянської антропологічної школи, який досліджував дану народність, спираючись не лише на історичні відомості, але і на вивчення скелета предків даної нації, виявляючи їх генетичну ідентичність з іншими народностями. Наприклад, за формою черепа він встановив їх прямиї і безпосередній зв'язок з хазарами, зауважуючи, що "караїми пов'язані з хазарами прямою і безпосередньою генетичною спадкоємністю, походять від хазар. Їх предки одружувалися з місцевим населенням, і вони придбали деякі нові риси, за якими сучасні караїми відрізняються від хазар" [Там же]. Виходячи з цих досліджень, можна сказати, що предками караїмів можуть бути як представники тюркських народів, що входили в гунський і

хазарський племінні союзи, так і місцеве населення Криму. Зважаючи на специфіку регіону, що історично склалася, можна передбачити, що це могли бути і сармати, і алани, і готи, і навіть греки.

Культура цього народу воістину унікальна і не повинна залишитися лише на сторінках книг. Мова караїмського народу є одним з найбільш давніх чистих тюркських мов з великою кількістю синонімів і архаїзмів, причому з мінімальним запозиченням. Досліджуючи переклади давньої караїмської мови, вчені дійшли висновку, що в неї багато слів з сільського господарства, бджільництва і військової справи, що хоч і побічно, але достатньо свідчать про напрям діяльності і рівень розвитку даного народу.

Академік Т. Ковальський порівнює караїмську мову з “мухою, запечатаною в янтарі”, настільки інформативне і важливе кожне слово для створення загальної картини життя даного етносу. Що стосується релігії, то в своєму дійсному сприйнятті в караїмів вона пройшла низку кардинальних змін, починаючи від язичництва, шаманства і тенгріанства, останнє в реліктовій формі збереглося і до сьогодні [Там же].

Сучасна демографічна ситуація караїмського народу входить у зону ризику. За статистичними даними, кількісний склад кримських караїмів налічує не більш 2 000 чол. по всьому світі, з них на території Криму проживає приблизно 900 чол., що складає фактично половину зі всього представництва нації на планеті. Є також нечисленні общини в Польщі, Ізраїлі, Австралії, Харбіні, США (у Лос-Анджелесі), деяких міст Західної України, а саме : у Львові, Галичі, Луцьку і район Тракай у Литві. Багато караїмів виїхали з Криму після революції. Цікавим є той факт, що Ізраїль приймає караїмів так само, як і євреїв. Людина, що має документально підтвержене караїмське коріння, може написати заяву і виїхати на постійне місце проживання до Ізраїлю [1].

Говорячи конкретніше про корінні етнічні народності кримського півострова, можна відзначити, що на сьогодні тут проживають три таких народи – кримські караїми, кримчаки і татари. Це родинні народи тюркського походження, близькі за образом життя, мовою і культурою. Кримські караїми пов'язують своє походження з хазарами і дуже гостро реагують, коли з ними проводиться єврейська паралель. Маючи, з точки зору етимології, єврейські ім'я та по батькові, пояснюють це лише виключно близькістю до біблейського писання. Віра сповідання – караїзм. Що стосується караїв, то вони дійсно мають єврейське коріння і не заперечують цього. Кримські татари в своїй основній масі, як відомо, дотримуються ісламу. Кримські караїми і караї – це два самостійні етноси. Під час Другої світової війни кримчаки були віднесені фашистами до євреїв і піддалися такому ж геноциду, як і весь єврейський народ. Те, що караїми не є євреями, багато в чому врятувало народ. Спеціальних репресій проти них німці не проводили. Проте на сьогодні ми спостерігаємо критичність демографічної ситуації цього народу, для виходу з якої необхідна допомога на рівні держави. Під час перепису караїмського населення в 2001 р. у Криму й Україні актуальним стало питання: ким Ви себе відчуваєте? За звичаями караїмської культури національність дитини передається від батька, але є таке поняття, як “національна самосвідомість”, яка є важливим чинником життя будь-якої етнічної групи. У результаті виявилось, що караїмами себе вважають лише близько тисячі чоловік [Там же].

На жаль, якщо чисельність якогось народу складає менше мільйона осіб, то вона сама вже не в силах впливати на демографічну ситуацію і вимагає допомоги і уваги світової спільноти. В Європі, на Заході вже давно ведеться велика робота зі збереження малих народів. Що стосується України, то в 1992 р. було прийнято лише Закон України “Про національні меншини”; про закон “Про корінні народи” доки йдуть лише розмови. Тобто реальна підтримка є лише на місцевому рівні, де пам'ятники культурної спадщини зникаючих етносів діють як музеї, підтримуючи свою культуру самовивітанням [4; 9].

Діяльність республіканських органів влади, до компетенції яких входить вирішення питань, пов'язаних з реалізацією державної етнополітики в Автономній Республіці Крим, не має ще комплексного і системного характеру. Не визначені належною мірою особливості державної етнополітики в автономії з урахуванням етнічної ситуації в Криму, не налагоджено технологію управління етнокультурними і етнополітичними процесами. Матеріали з історії і культури етносів Криму не зайняли належне місце в програмах гуманітарних дисциплін загальноосвітніх шкіл і вищих навчальних закладів. У засобах масової інформації нерідко допускаються неетичні вислови на адресу осіб тієї або іншої національності. Хоча до одних з найбільш важливих і ефективних дій у сфері етнічної і конфесійної взаємодії відноситься цілеспрямований процес виховання дітей і молоді в кожній етнічній групі і в багатонаціональному суспільстві в цілому. Відсутня цілеспрямована робота з роз'яснення чинного законодавства України у сфері міжетнічних відносин [2]. Попри те, що етнополітичні процеси в Криму стали предметом певної уваги державних установ, науково-дослідних центрів і суспільно-політичних організацій, аналітична робота в цьому напрямі ведеться ними розрізнено, за відсутності скоординованої програми наукових досліджень даної проблеми.

Для уникнення дестабілізації ситуації в АР Крим необхідно розробити основи державної політики за рішенням політичних і соціально-економічних проблем АР Крим на середньо- і довгострокову перспективу, спланувати конкретні заходи з визначенням джерел їх фінансування, у т.ч. з державного бюджету України; визначити базові показники політичного і соціально-економічного розвитку АР Крим, контролювати їх досягнення на кожному етапі; посилити інформаційно-аналітичну складову розробки державної політики по Криму, зокрема створити єдину інформаційну аналітичну систему органів державної влади, включивши в неї бази даних органів державної влади автономії. Велике значення для автономії також має продовження робіт по поверненню АР Крим в правове поле України шляхом приведення окремих положень Конституції АР Крим, інших нормативно-правових актів автономії відповідно до Конституції та чинних документів

України. Здійснювати цю роботу необхідно поетапно, в режимі діалогу і політичного компромісу з органами державної влади і громадськістю автономії [10]. Також необхідно окремо приділити велику увагу кримськотатарському населенню, що займає третє місце за чисельністю населення Криму. Урегулювання проблем облаштування кримських татар необхідно перевести з політичної площини в площину вирішення їх соціально-економічних проблем, задоволення культурних потреб, сприяння функціонуванню кримськотатарської мови. Це дасть змогу зробити Крим татарською автономією, виведе кримських татар на новий рівень розвитку, дасть змогу розвивати свою культуру, організувати свою діяльність на рівні з усіма існуючими етносами на всій території без будь-яких етнополітичних обмежень [2].

Міжетнічні відносини є найважливішою сферою діяльності держави. Їх регулювання і вдосконалення в Автономній Республіці Крим вимагає координації з боку державної влади, органів місцевої самоврядування і національно-культурних суспільств.

Література:

1. *Араджиони М. А.* Этническая история и особенности традиционно-бытовой культуры народов Крыма : [спецкурс.] / М. А. Араджиони. – Симферополь : ТНУ, 2000. – 32 с.
2. Кримський соціум: лінії поділу та перспективи консолідації (Аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. – К., 2009. – № 5. – С. 13–22.
3. Межэтническое согласие и устойчивое развитие Крыма : материалы серии “круглых столов”, организованных ТНУ им. В. И. Вернадского и ПРИК ПРООН, 2000 . – Симферополь, 2001. – С. 3–9.
4. *Мальгин А. В.* Модели интеграции в полиэтничных сообществах и крымский опыт / А. В. Мальгин // Диалог культур: проблемы интеграции в крымском сообществе : материалы “круглого стола”. – Симферополь, 2002. – С. 71–78.
5. *Мальгин А. В.* Крымский узел // Очерки политической истории Крымского полуострова 1989 – 1999 [спец. вып. журнала “Новый Крым”] / А. В. Мальгин. – Симферополь, 2000. – 160 с.
6. *Мальгин А. В.* Крим на шляху до стабільності й розвитку: проблеми та перспективи : матеріали “круглого столу” / А. В. Мальгин // Нац. ін-т стратегічних досліджень ; Регіональний філіал НІСД в м. Сімферополь ; Представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні. – Сімферополь, 2006. – 134 с.
7. Положение о Меджлисе крымскотатарского народа. – Режим доступа : <http://crimea.ta.u.org.ua/projlis/docs/polozh.html>.
8. *Черкасов А.* Путь к свободе может быть мирный / А. Черкасов. – Режим доступа : www.krimtatar.com/problems/cherkasov.html.
9. *Штепа С. О.* Роль Верховної Ради України у вирішенні етнополітичних проблем Криму : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 “Теорія та історія державного управління” / С. О. Штепа. – К., 2004. – 18 с.
10. *Якубовський О.* Регіональна політико-адміністративна еліта: досвід та актуальні проблеми методології досліджень / О. Якубовський. – Одеса : Аспропринт, 1999. – 196 с.

Надійшла до редколегії 01.10.2010 р.